

ВІДГУК

**офіційного опонента - доктора юридичних наук, професора,
ректора Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка Соболя Євгена Юрійовича
на дисертацію Даца Андрія Олександровича на тему
«Протидія дискримінації (кримінально-правові та кримінологічні
аспекти)», подану на здобуття ступеня доктора філософії
у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. В умовах глобалізації та посилення суспільної уваги до прав людини тематика протидії дискримінації потребує вдосконалення механізмів запобігання та реагування на правопорушення у сфері дискримінації. Незважаючи на наявність міжнародних та національних правових стандартів, дискримінаційні злочини залишаються серйозною проблемою, що загрожує соціальній стабільності, правопорядку та громадській безпеці. В Україні, яка перебуває в процесі євроінтеграції, актуалізується питання гармонізації кримінального законодавства з європейськими підходами до боротьби з дискримінацією.

Кримінально-правові механізми протидії дискримінації потребують удосконалення, оскільки чинне законодавство не завжди забезпечує ефективну кваліфікацію та покарання за відповідні діяння. Водночас кримінологічний аналіз дискримінаційних злочинів дозволяє виявити їхні причини, соціальні детермінанти та найбільш ефективні шляхи запобігання. Особливу увагу слід приділити питанням латентності дискримінаційних злочинів, проблемам правозастосування та ефективності державної політики у цій сфері.

Важливим аспектом є аналіз ефективності існуючих норм Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за злочини, вчинені з мотивів нетерпимості, а також оцінка необхідності їх удосконалення. Комплексне поєднання кримінально-правового та кримінологічного підходів дозволяє не лише розробити ефективні механізми покарання, а й визначити дієві профілактичні заходи. У цьому контексті доцільним є вивчення практики застосування законодавства щодо дискримінаційних злочинів, а також рівня довіри населення до правоохоронних органів у розслідуванні таких справ. Таким чином, дослідження має важливе значення як для розвитку наукової думки, так і для вдосконалення державної політики у сфері боротьби з дискримінацією.

З огляду на зазначене, необхідно визначити оптимальні підходи до вдосконалення кримінально-правового регулювання дискримінаційних діянь та розробки кримінологічних стратегій їхнього запобігання. У сукупності вищенаведені фактори підкреслюють актуальність та важливість досліджуваної тематики дисертаційної роботи А.О. Даца в сучасних умовах.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

У дисертації комплексно проаналізовано генезу інституту протидії дискримінації в Україні, з'ясовано правову природу та форми дискримінації, здійснено її класифікацію, охарактеризовано міжнародно-правові стандарти у сфері протидії дискримінації, розкрито сучасні детермінанти злочинності у сфері дискримінації в Україні, охарактеризовано кримінологічний портрет особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері дискримінації, проаналізовано систему запобігання та протидії дискримінації в Україні, виокремлено поняття та види кримінальних правопорушень у сфері дискримінації, охарактеризовано тенденції судової практики при розгляді справ у сфері дискримінації, встановлено проблеми та шляхи вдосконалення кримінально-правового забезпечення протидії дискримінації в Україні. Проведений науковий аналіз дозволяє підтвердити самостійний внесок А.О.Даца у дослідження проблематики кримінально-правових та кримінологічних аспектів протидії дискримінації.

Результати дисертаційного дослідження А.О.Даца є науково обґрунтованими і послідовно розкритими, що відображено в загальній структурі роботи. У вступі дисертації обґрунтовано актуальність теми, її новизну та визначено загальні характеристики роботи. У першому розділі проведено огляд теоретико-правових засад дослідження інституту протидії дискримінації. У другому розділі розкрито кримінологічну характеристику злочинності у сфері дискримінації. У третьому розділі наведено кримінально-правову характеристику дискримінації та обґрунтовано перспективні напрями вдосконалення законодавства про відповідальність за її вчинення.

Достовірність та наукова новизна отриманих результатів дисертаційного дослідження забезпечуються використанням доцільних загальнонаукових та спеціально-наукових методів дослідження. Діалектичний метод сприяв пізнанню проблематики системи протидії дискримінації, аналізу причинно-наслідкових зв'язків дискримінаційних діянь (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3). Догматичний метод уможливив аналіз кримінально-правового забезпечення протидії дискримінації, практики застосування норм, що стосуються запобігання і протидії дискримінації, власне тлумачення термінів: «кримінально-правове регулювання протидії дискримінації», «детермінанти злочинності у сфері дискримінації», «особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері дискримінації», «система запобігання та протидії дискримінації», «кримінальні правопорушення у сфері дискримінації» (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1). За допомогою історичного методу охарактеризовано процес становлення та розвитку правового забезпечення протидії дискримінації, запропоновано авторську періодизацію (підрозділ 1.1). За допомогою порівняльного методу виокремлено основні відмінності між стереотипами та упередженнями як одних

із основних соціокультурних причин та умов виникнення дискримінації за критеріями: природи появи, форми, впливу на поведінку, соціальних та юридичних наслідків, а також співставлено доцільність внесення змін, що пропонуються у межах різних законопроектів у сфері дискримінації (підрозділи 2.1, 3.3). Герменевтичний метод сприяв з'ясуванню поняття дискримінації, кримінальних правопорушень у сфері дискримінації, а також інтерпретації положень міжнародно-правових та національних нормативних актів у сфері протидії дискримінації (підрозділи 1.2, 1.3, 3.1). За допомогою методу системно-структурного аналізу досліджено зв'язки елементів системи запобігання і протидії дискримінації в Україні (підрозділ 2.3, 3.1). Статистичний метод став основою для висвітлення кримінологічного портрету особи, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері дискримінації, а також аналізу тенденцій вчинення, виявлення, судового розгляду даного виду правопорушень (підрозділ 2.2, 3.2). Метод моделювання уможливив формування авторських пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правового та кримінологічного забезпечення протидії дискримінації в Україні (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.3). Під час дослідження були застосовані й інші методи пізнання.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять: оприлюднені матеріали наукових досліджень, результати Єдиних звітів про кримінальні правопорушення в період з січня 2021 року по квітень 2024 року, матеріали судового розгляду кримінальних правопорушень у сфері дискримінації, а також засобів масової інформації.

Ознайомившись із дисертаційною роботою «Протидія дискримінації (кримінально-правові та кримінологічні аспекти)», можна виділити низку положень, що містять елементи наукової новизни в теорії права.

Автором за результатами проведення відповідних узагальнень теоретичного матеріалу вперше:

- сформовано теоретико-правову візію кримінально-правових та кримінологічних аспектів протидії дискримінації як комплексної системи, яка: упорядковує суспільні відносини за допомогою норм кримінального права і правових засобів; включає правові, адміністративні, освітні і соціальні заходи, спрямовані на запобігання, виявлення та застосування кримінальної відповідальності чи інших заходів кримінально-правового характеру у разі вчинення дискримінаційних дій;

- розроблено та обґрунтовано авторські пропозиції до законодавства України, що стосуються вирішення проблемних аспектів кримінально-правового та кримінологічного забезпечення протидії дискримінації в Україні;

удосконалено:

- наукові погляди щодо визначення понять «кримінально-правове регулювання протидії дискримінації», «детермінанти злочинності у сфері дискримінації», «особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері

дискримінації», «система запобігання та протидії дискримінації», «кримінальні правопорушення у сфері дискримінації»;

- положення щодо розмежування термінів «види дискримінації» та «форми дискримінації»;

- положення щодо відмінностей між стереотипами та упередженнями як одних із основних соціокультурних детермінантів дискримінації;

- класифікацію причин та умов, що впливають на виникнення та поширення злочинності у сфері дискримінації;

- положення щодо методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері дискримінації;

- положення щодо впровадження комплексу віктимологічних заходів, орієнтованих на різні рівні суспільства, включаючи взаємодію між державними органами, громадськими організаціями та громадянами у сфері протидії дискримінації;

- положення про напрями вдосконалення кримінально-правової охорони конституційного принципу рівності та забезпечення толерантності у суспільстві; дістали подальшого розвитку:

- положення щодо генези інституту протидії дискримінації в Україні;

- положення щодо важливості впровадження системи збору даних про порушення законодавства у сфері протидії дискримінації, притягнення до відповідальності винних осіб для визначення ефективності і недоліків діючих стратегій та заходів у сфері протидії дискримінації;

- положення щодо кримінологічного портрету особи, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері дискримінації;

- наукові погляди щодо системи запобігання і протидії дискримінації в Україні;

- положення про необхідність гармонізації українського кримінального законодавства з міжнародними стандартами універсального та регіонального характеру у сфері протидії дискримінації;

- аргументи щодо відсутності підстав передбачення адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації шляхом певної «декриміналізації дискримінації».

Дисертація складається з анотації державною та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, вступу, трьох розділів, які об'єднують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (169 найменувань на 18 сторінках) і 4 додатків (на 8 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 213 сторінок, з яких основний текст – 174 сторінки. Це свідчить про належне опрацювання теми дослідження, високий рівень теоретичної підготовки автора.

Оцінка змісту та завершеності дисертації.

Вступ дисертації складається із: обґрунтування вибору теми дослідження, зв'язку роботи з науковими програмами, планами, темами, мети і завдання дослідження, методів дослідження, наукової новизни одержаних результатів, практичного значення одержаних результатів, особистого внеску здобувача, апробації матеріалів дисертації, публікацій, структури та обсягу роботи.

У дисертаційній роботі встановлено кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії дискримінації на основі аналізу теоретичних концепцій, законодавства України та міжнародно-правових актів і сформовано напрями вдосконалення кримінального законодавства і правозастосовної практики (с. 16).

Зокрема, у Розділі 1 «Теоретико-правові засади дослідження інституту протидії дискримінації» (с. 22-68) проведено історико-правове дослідження інституту протидії дискримінації в Україні. Заслугове уваги авторська періодизація його становлення і розвитку, яка складається з трьох періодів: перший період існування правових засад протидії дискримінації тривав з 1991 по 1995 роки; другий період новітнього етапу протидії дискримінації відбувався у 1996 – 2011 роках; третій період запобігання і протидії дискримінації в Україні розпочався у 2012 році і триває дотепер. Здійснивши аналіз правової природи дискримінації, встановлено, що терміни «види дискримінації» та «форми дискримінації» можуть використовуватись як взаємозамінні, однак прослідковується тонка відмінність. Форми дискримінації можуть вказувати на різні способи виявлення або прояву дискримінації, в той час як види дискримінації концентруються на ознаках, які слугують підставою для дискримінації. Характеристика міжнародно-правових стандартів, що закріплюють на універсальному та регіональному рівнях фундаментальні аспекти протидії дискримінації, дозволила виокремити їх роль у контексті формування національної системи протидії дискримінації.

У Розділі 2 «Кримінологічна характеристика злочинності у сфері дискримінації» (с. 69-124) в результаті аналізу значної кількості наукових позицій щодо сутності причин дискримінації, детермінанти злочинності у сфері дискримінації запропоновано розуміти як комплекс соціальних, економічних, політичних, культурних, психологічних причин та умов, що впливають на виникнення та поширення злочинності, спрямованої на дискримінацію. Встановлено, що стереотипи та упередження лежать в основі дискримінації, оскільки вони сприяють формуванню несприятливих поглядів в особи або групи осіб через певні ознаки, що, у свою чергу, призводить до упередженості в прийнятті рішень і служить перешкодою для можливостей для цих осіб або групи осіб. Зауважено, що під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері дискримінації працівники правоохоронних органів стикаються з низкою проблем, серед яких: недостатня підготовка та обізнаність у сфері антидискримінаційного законодавства; складність доказування; суспільний тиск

і упередження; складнощі правової кваліфікації; відсутність координації та обміну інформацією між різними правоохоронними та державними органами. З метою забезпечення комплексного підходу до розслідування кримінальних правопорушень у сфері дискримінації, запропоновано розробити і затвердити Методичні рекомендації для працівників правоохоронних органів з розслідування кримінальних правопорушень у сфері дискримінації. Обґрунтовано важливість системного підходу до вирішення проблемних аспектів запобігання і протидії дискримінації в Україні, в результаті чого запропоновано її авторське комплексне бачення.

У Розділі 3 «Кримінально-правова характеристика дискримінації та напрями вдосконалення законодавства про відповідальність за її вчинення» (с.125-178) встановлено, що конструкція статті 161 КК України є доволі складною, що не виключає помилок у її трактуванні. Практика проведення органами досудового розслідування кваліфікації злочинів, у яких правозахисники вбачають мотив упередження та нетерпимості, засвідчила «вибірковість» органів слідства у правозастосуванні положень ст. 161 КК України. Проаналізовано важливі законопроекти, які стосуються кримінально-правової охорони рівноправності громадян і толерантного ставлення до різних соціальних груп людей. Доведено відсутність підстав передбачення адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації шляхом певної «декриміналізації дискримінації» (ст. 161 КК України), у зв'язку із потребою усунення «прогалін» адміністративного законодавства. Запропоновано напрями вдосконалення кримінально-правової охорони у сфері дискримінації з урахуванням необхідності забезпечення балансу між міжнародно-правовими зобов'язаннями та особливостями національної правової традиції.

У результаті проведеного дослідження сформовано висновки, що підкреслюють смислову єдність наукового дослідження та аргументовано відображають отримані нововведення.

Повнота викладення наукових положень, висновків та рекомендацій дисертації в опублікованих працях.

Основні положення та висновки дисертації опубліковано в десяти наукових публікаціях, з яких: 4 статті – у вітчизняних фахових наукових виданнях; 1 стаття – у зарубіжному науковому періодичному виданні, 5 тез – у матеріалах наукових конференцій. Таке представлення результатів наукової роботи є достатнім. Кількість публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає нормативним вимогам. Зазначені публікації повною мірою відображають основні наукові положення дисертації.

Спрямованість науково-практичних конференцій, де здійснювалась апробація матеріалів дослідження, вказують на вирішення А.О. Дацом

актуальної теоретико-прикладної проблеми, яка полягає у встановленні кримінально-правових та кримінологічних аспектів протидії дискримінації на основі аналізу теоретичних концепцій, законодавства України та міжнародно-правових актів і формуванні напрямів вдосконалення кримінального законодавства і правозастосовної практики.

Вважаю, що дисертація пройшла належну апробацію та є самостійною науковою працею, що має завершений характер.

Сформовані у дисертації окремі висновки та пропозиції можуть використовуватись у: науково-дослідній діяльності – для подальшого вивчення та наукового аналізу кримінально-правових та кримінологічних аспектів протидії дискримінації; правотворчості – для удосконалення законодавчих та інших нормативних актів у сфері запобігання та протидії дискримінації; правозастосовній діяльності – для вдосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері дискримінації; навчальному процесі закладів вищої освіти - під час проведення лекційних та практичних занять з дисциплін: «Кримінальне право», «Кримінологія», «Судові та правоохоронні органи України».

Дотримання академічної доброчесності.

Дисертаційне дослідження А.О. Даца містить результати його особистих досліджень. Висновки, пропозиції та рекомендації, у тому числі й ті, що характеризують наукову новизну, одержані автором особисто.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело (список використаних джерел складає 169 найменувань), зважаючи на тему дослідження, варто відзначити значний масив опрацьованої автором літератури. Наукове дослідження містить посилання на згадані автором у тексті джерела інформації в разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; автором дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано повну й достовірну інформацію про результати наукової діяльності, а також використані методики дослідження.

У дисертаційному дослідженні не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації та інших порушень, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконаного дослідження.

Дискусійні положення та зауваження.

Позитивно оцінюючи здобутки А.О. Даца, необхідно звернути увагу на окремі суперечності, які потребують додаткового роз'яснення.

1. У підрозділі 2.1. «Сучасні детермінанти злочинності у сфері дискримінації в Україні» детермінанти злочинності у сфері дискримінації запропоновано розуміти як комплекс соціальних, економічних, політичних, культурних, психологічних причин та умов, що впливають на виникнення та поширення злочинності, спрямованої на дискримінацію. Крім того, переосмислюючи наявний перелік детермінантів злочинності у сфері

дискримінації, автор доповнює їх систему (с. 76 дисертації). Разом з тим, у дисертаційному дослідженні не повністю розкрито проблематику прихованих проявів дискримінації, особливо в умовах недостатнього правозастосування. Було б доцільно розширити аналіз чинників, що сприяють невиявленню таких злочинів, та запропонувати дієві методи їх подолання.

2. У дисертації наведені статистичні дані кримінальних проваджень, що були задокументовані у період з січня 2015 року по червень 2020 року, результати комплексного аналізу Єдиних звітів про кримінальні правопорушення в період з січня 2021 року по квітень 2024 року (с. 95, 138 дисертації). Використані в дисертації статистичні матеріали потребують більш глибокого аналізу причинно-наслідкових зв'язків. Було б корисно розглянути тенденції змін дискримінаційних правопорушень у динаміці та їх зв'язок із законодавчими ініціативами.

3. У підрозділі 3.1. «Поняття та класифікація кримінальних правопорушень у сфері дискримінації» встановлено, що Особлива частина Кримінального кодексу України містить систему норм, які становлять кримінально-правову охорону реалізації конституційного принципу рівноправності й толерантного ставлення до різних соціальних груп людей. У них визначено ознаки кримінальних правопорушень у сфері дискримінації, види та розміри покарань за них. Окрему увагу звернуто на ст. 161 «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками» КК України, оскільки вона безпосередньо спрямована на кримінально-правову охорону рівності громадян у їх конституційних правах та їх рівності перед законом як принципу конституційно-правового статусу людини і громадянина (с. 126 дисертації). Було б доречно більш глибоко проаналізувати вплив кримінальної відповідальності за дискримінаційні правопорушення на загальний рівень суспільної толерантності.

4. У підрозділі 1.3. «Міжнародно-правові стандарти у сфері протидії дискримінації» (с. 125-178 дисертації) проаналізовано міжнародно-правові стандарти, що закріплюють на універсальному та регіональному рівнях фундаментальні аспекти протидії дискримінації. Разом з тим, було б доцільно розширити порівняльний аналіз законодавчих ініціатив інших країн і можливість їх застосування в українському контексті.

5. У підрозділі 2.3. «Система запобігання та протидії дискримінації в Україні» з метою забезпечення комплексного підходу до розслідування кримінальних правопорушень у сфері дискримінації, запропоновано розробити і затвердити Методичні рекомендації для працівників правоохоронних органів з розслідування кримінальних правопорушень у сфері дискримінації. Одним із його структурних елементів наведено заходи безпеки для захисту потерпілих та свідків (с. 114 дисертації). Відтак, під час захисту було б доцільно окреслити власне бачення таких заходів та їхню роль у контексті протидії дискримінації.

Наведені вище критичні зауваження та рекомендації стосуються дискусійних питань і не применшують значення отриманих в роботі висновків, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке має науково-теоретичне і практичне значення, містить наукові положення, що відзначаються корисністю для вирішення конкретного наукового завдання, сприяють комплексному визначенню кримінально-правових та кримінологічних аспектів протидії дискримінації.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертаційне дослідження Даца Андрія Олександровича «Протидія дискримінації (кримінально-правові та кримінологічні аспекти)» є завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, які характеризуються єдністю змісту і свідчать про особистий вклад автора в юридичну науку. Дисертація оформлена відповідно до встановлених вимог, результати проведених автором досліджень та отримані ним нові науково-обґрунтовані результати у сукупності розв'язують конкретні наукові завдання, що має істотне значення для розвитку кримінального права України.

Викладене дає підстави для висновку, що дисертація Даца Андрія Олександровича «Протидія дискримінації (кримінально-правові та кримінологічні аспекти)» виконана на належному науковому рівні, за обсягом і змістом, застосованими методиками досліджень і комплексним вирішенням поставлених завдань, обґрунтованістю висновків та науковою і практичною значимістю відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Дац Андрій Олександрович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
ректор Центральноукраїнського
державного університету
імені Володимира Винниченка**

Євген СОБОЛЬ